

Amerika ve Modern Türkiye'nin Oluşumu: Bilim, Kültür ve Siyasal İttifaklar

Umut Turgut Yıldırım

İnönü Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve
Kamu Yönetimi Bölümü, Malatya,
Türkiye,
umutturgut.yildirim@inonun.edu.tr,
[ror.org/04asck240](https://orcid.org/04asck240)

Geliş Tarihi/Received: 23.04.2025
Kabul Tarihi/Accepted: 02.07.2025
Yayınlanma Tarihi/ Available Online:
05.07.2025

Kitap Bilgileri/Book Information

Yazar/Author: Ali Erken

Çeviren/Translator: Ebru Kılıç

Yayınevi/Publisher: Vakıfbank Kültür Yayınları

Basım Yılı/Year of Publication: 2020

Sayfa Sayısı/Number of Pages: 272

Modernleşme, Anadolu coğrafyasında son üç yüzyıldır adından bahsettiren bir olgu olarak öne çıkmaktadır. Osmanlı-Türk siyasi hayatında bir geçiş dönemi paradigmasını ifade eden bu olgu, çoğu zaman “Batılılaşma” kavramıyla birlikte kullanılmıştır. 18. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin geri kalmışlığını tersine çevirme stratejisi olarak da benimsenen modernleşme, yeni devletin kuruluşunun ardından rejimin benimsediği temel kimliklerden biri olmuştur. Böylelikle ülkenin siyasi, ekonomik, kültürel, toplumsal vb. alanlarda “geliştirilmesi” şiarına eşlik ederek bugünkü modern Türkiye’nin oluşum sürecinin temel belirleyicisi olmuştur. Şüphesiz modern Türkiye’nin oluşumunda ülkenin Batı ile girdiği ilişkiler birincil kaynak olarak alınmış, Batılı devletlerin benimsedikleri ilke, model, yaklaşım veya dünya görüşlerinin ülkeye transferiyle süreç ilerletilmiştir. Bu ülkelerden biri olarak Amerika Birleşik Devletleri (ABD) de modern Türkiye’nin oluşumunda kritik rol oynamıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyanın süper güçlerinden biri olarak uluslararası politikaya yön vermeye başlayan ABD ile çeşitli alanlarda kurulan ittifaklar, iki ülke arasındaki ilişkiyi sıklaştırmış ve karşılıklı etkileşimi arttıran bir etki yapmıştır (Ayata & Ercan, 2007; Doğan, 2019). Bu nedenle Türkiye’nin 20. yüzyılda geçirdiği dönüşüm, sadece siyasi ve ekonomik reformlarla sınırlı kalmamış, bilim, eğitim, kültür ve toplumsal yaşamın her alanında Batılı, özellikle de Amerikan, modellerin ve etkilerin izlerini taşımıştır (Orçan, 2007). Ali Erken’in eseri, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan 1970’lere uzanan süreçte, Amerikan etkisinin Türkiye’nin modernleşme çabaları üzerindeki çok yönlü veçhelerini inceleyen önemli bir çalışmadır. Erken’in çalışması, Türk modernleşmesi olgusunun analizinde genellikle göz ardı edilen ya da basite indirgenen boyutları, titiz bir arşiv araştırması ve çok sayıda birincil kaynağa dayanarak ortaya koymaktadır. Eser, Robert Koleji gibi eğitim kurumlarından, Rockefeller ve Ford Vakıfları gibi etkili kuruluşlarının faaliyetlerine, Türk akademisyenlerin ve uzmanların ABD’de aldıkları eğitimden, Amerikan modelinin Türk kurumlarına uyarlanma çabalarına kadar geniş bir yelpazede, Türk modernleşmesinin Amerikan boyutunu ele almaktadır. Bu inceleme de Erken’in çalışmasının ana hatlarını, güçlü ve zayıf yönlerini ve alana katkılarını tartışmaktadır.

Erken, Amerika ve Modern Türkiye’nin Oluşumu başlıklı eserinde, Türkiye’nin modernleşme sürecindeki Amerikan etkisinin, siyasi ve askeri işbirliklerinin ötesine geçen, çok yönlü ve girift bir süreçler bütünü olduğunu iddia etmektedir. Buradan hareketle Erken, bu etkinin bilimsel, kültürel,

eğitsel ve ideolojik boyutlarını, Cumhuriyet'in kuruluşundan 1970'lere kadar uzanan geniş bir zaman diliminde, dört ana bölüm halinde incelemektedir.

Birinci Bölüm (ss. 15-86) "Bilim ve Tıp: Cumhuriyetin Temel Direkleri", Cumhuriyet'in ilk yıllarında modern tıp ve bilim kurumlarının oluşturulmasında Amerikan etkisine odaklanıyor. Yazar, bu dönemde ülkenin karşı karşıya olduğu önemli sağlık sorunlarını, yetersiz altyapıyı ve ülkenin geleneksel tıp anlayışlarını detaylı bir şekilde betimliyor. Ayrıca bu bölümde, Cumhuriyet elitlerinin "ilerleme" ve "çağdaşlaşma" hedefleri doğrultusunda, Batılı, özellikle de Amerikan, tıp modellerini ve uygulamalarını benimseme çabaları da vurgulanıyor. Bu bağlamda, Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'deki sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesine yönelik projeleri, Hıfzıssıhha Enstitüsü'nün kuruluşu ve Robert Koleji'nin tıp eğitimi alanındaki oynadığı rolün, bölümün ilgi odağında yer aldığı anlaşıyor. Yazar, Amerikan etkisinin sadece finansal yardımla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda Türkiye'de görev yapacak tıp profesyonellerinin eğitimi, yeni kurumların oluşturulması ve "bilimsel tıp" anlayışının yerleştirilmesi gibi alanlarda da belirleyici olduğunu ikna edici bir şekilde ortaya koyuyor. Özetle bu bölüm, Amerikan sağlık sistemi modelinin ve ideolojisinin, Türkiye'deki tıp ve sağlık alanındaki dönüşümün temel direklerinden biri haline geldiğini savunuyor.

Erken'in kitabının ikinci bölümü (ss. 87-142) "Azgelişmişliğin Çareleri", Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası ekonomik ve sosyal kalkınma çabalarında Amerikan teknik yardımının ve Ford Vakfı'nın rolünü inceliyor. Yazar, Amerikan modelinin, özellikle de rasyonel planlama, verimlilik ve modern yönetim anlayışlarının Türk bürokrasisi ve sanayisi üzerindeki etkilerini analiz ederken dönemin uluslararası "azgelişmişlik" ve "kalkınma" söylemleri bağlamında, Ford Vakfı'nın Türkiye'ye yönelik projelerini, finansmanını ve teknik uzmanlık desteğini detaylı bir şekilde ele alıyor. Bu bölümde, Marshall Planı çerçevesinde sağlanan ekonomik yardımlar, Amerikan kalkınma modellerinin Türk bürokrasisi tarafından benimsenmesi ve eğitim alanında Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nin (ODTÜ) kuruluşu gibi konular öne çıkıyor. Erken, Amerikan yardımının Türkiye'nin kalkınma hedeflerine ulaşmasına katkıda bulunduğunu, ancak bu sürecin aynı zamanda yerel koşullara uyum sağlama sorunları ve eleştirilerle karşılaştığının altını çiziyor.

Erken'in kitabının üçüncü bölümü (ss. 142-196) "Uzmanlar Çağı" başlığını taşıyor ve Türkiye'de 1950'ler ve 1960'larda profesyonel uzmanlığın yükselişini ve bu süreçte Ford Vakfı'nın oynadığı rolü inceliyor. Yazar, vakfın, özellikle işletme yönetimi ve mühendislik eğitimi alanlarında Amerikan yaklaşımlarının Türkiye'ye aktarılmasına öncülük ettiğini belirtiyor. Bu bağlamda, İstanbul Üniversitesi İşletme Enstitüsü'nün kuruluşu ve ODTÜ'nün gelişimi, bölümün odak noktalarını oluşturuyor. Erken, ODTÜ'nün, Amerikan teknik yardımı ve Ford Vakfı'nın desteğiyle, Türkiye'deki teknik eğitimin ve mühendislik alanının modernleşmesinde kilit bir rol oynadığını vurguluyor. Bölüm, yaşanan bu süreçlerin Soğuk Savaş rekabeti ve Türkiye'nin Batı bloğuyla uyum sağlama çabalarıyla yakından ilişkili olduğunu, ancak aynı zamanda yerel dinamiklerle de şekillendiğinin altını çiziyor. "Uzmanlar çağı" olarak isimlendiren bu sürecin Türkiye'nin kalkınma ve modernleşme hamlesinde kritik bir döneme işaret ettiği ayrıca belirtiliyor.

Dördüncü Bölüm (ss. 197-236) "Beşerî Bilimler ve Batılılaşma", Amerikan düşüncesinin ve kültürel değerlerinin Türk beşerî bilimleri ve entelektüel hayatı üzerindeki etkilerini analiz ediyor. Bu bölümde, Robert Koleji'nin beşerî bilimler programının, Amerikan edebiyatı, tarihi ve felsefesinin Türkiye'de yaygınlaşmasına nasıl katkıda bulunduğu inceleniyor. Erken, Türk aydınlarının ve yazarlarının Amerikan bursları aracılığıyla ABD'ye gitmeleri ve oradaki entelektüel ortamla temas kurmalarının, Türkiye'deki düşünce hayatını şekillendirdiğini iddia ederken, Amerikan kültürel değerlerinin, özellikle de "bireycilik", "özgürlük" ve "demokrasi" gibi kavramların, Türk aydınları arasında nasıl yankı bulduğu ve tartışıldığını ele alıyor. Özellikle Rockefeller Vakfı'nın "yaratıcı azınlık" olarak gördüğü Batı eğitimi almış Türk entelektüeller aracılığıyla, Amerikan beşerî bilimler modelini ve ideolojisini Türkiye'ye

aktarma çabalarına odaklanıyor. Erken, bu sürecin Türkiye'deki beşerî bilimlerin gelişimine katkıda bulunduğunu, ancak aynı zamanda bazı tartışmaları ve eleştirileri de beraberinde getirdiğini gösteriyor.

Erken'in eseri, zengin arşiv kaynaklarına dayanan, çok yönlü ve derinlikli bir analiz sunarak, Türkiye'nin modernleşme tarihinde Amerikan etkisinin kapsamlı bir resmini çiziyor. Eserin güçlü yönlerinden biri, Amerikan etkisini sadece devletlerarası ilişkiler bağlamında değil, aynı zamanda kurumlar, bireyler ve fikirler düzeyinde de ele almasında ortaya çıkıyor. Özellikle, Rockefeller ve Ford Vakıfları gibi kuruluşların Türkiye'deki bilimsel, eğitsel ve kültürel projelere sağladığı desteğin detaylı bir şekilde incelenmesi, çalışmaya özgün bir boyut kazandırırken, Robert Koleji ve ODTÜ gibi kurumların kuruluş ve gelişim süreçlerine odaklanması, Amerikan etkisinin somutlaşma biçimlerini ve bu etkinin Türk toplumundaki farklı kesimler tarafından nasıl algılandığını göstermesi açısından da önem arz ediyor. Ali Erken'in çalışması, Türkiye'nin modernleşme sürecine çok boyutlu ve disiplinlerarası bir bakış açısı sunuyor. Eser, Cumhuriyet rejiminin temelleri atılırken "bilim" ve "çağdaşlaşma" kavramlarının merkezi bir öneme sahip olduğunu, bu kavramların Amerikan etkisiyle nasıl yeniden yorumlandığını ve somut politikalara dönüştürüldüğünü tartışıyor. Ayrıca Türkiye'nin modernleşme sürecinde ABD ile kurulan ilişkilerin ve bu ilişkiler çerçevesinde sağlanan yardımların, bilimsel kurumların oluşturulmasından eğitim sisteminin yeniden yapılandırılmasına, kültürel değerlerin dönüşümünden siyasal ittifakların kurulmasına kadar pek çok alanda belirleyici bir rol oynadığını belgelerle ortaya koyuyor. Eser, Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin modernleşme sürecinin, ABD'nin küresel stratejileri ve ideolojik öncelikleriyle nasıl iç içe geçtiğini analiz ediyor. Bu bağlamda, söz konusu etkileşimin Türkiye'nin iç ve dış politikasını nasıl şekillendirdiğini de inceliyor. Özellikle, Amerikan kamu diplomasisi kapsamında "yumuşak güç" ve kültürel diplomasinin Türk modernleşmesi üzerindeki etkileri, eserde ayrıntılı bir şekilde tartışılıyor. Bu bağlamda, eserin, Türkiye'nin modernleşme deneyimini, uluslararası ilişkiler, kültürel etkileşim ve ideolojik mücadeleler gibi farklı boyutlarıyla ele alarak, bu alandaki literatüre önemli bir katkı sunduğu ifade edilebilir.

Ali Erken'in bu eseri, Türkiye'nin modernleşme sürecinde ABD'nin hayırseverlik vakıflarının faaliyetlerinin oynadığı önemli rolü inceleyerek de kritik bir konu seçmiştir. Özellikle 1923 ile 1970 yılları arasındaki döneme yoğunlaşan eser, iki ülke arasındaki bilimsel, kültürel ve siyasal ittifakların şekillenmesinde Amerikan vakıfları ve eğitim kurumlarının etkisini derinlemesine araştırıyor. Bu dönem Türkiye Cumhuriyeti'nin Batılılaşma vizyonunu benimsediği ve Soğuk Savaş'ın ideolojik kutuplaşmasının yaşandığı bir süreç olması açısından büyük önem taşıyor. Eser, bu tarihi bağlamda Amerikan hayırseverliğinin Türkiye'nin geleceğine yönelik tahayyüllerle nasıl etkileşime girdiğini ve bu etkileşimin uzun vadeli sonuçlarını anlamak için değerli bir zemin sunuyor. Ayrıca, Türkiye ve Ortadoğu'daki Amerikan hayırseverlik faaliyetlerinin literatürde yeterince incelenmemiş olması, bu çalışmanın önemini daha da artırıyor.

Bununla birlikte, Erken'in çalışmasının bazı sınırlılıkları da bulunuyor. Yazar, zaman zaman Amerikan aktörlerinin bakış açısını fazlaca öne çıkarıyor. Bu durum, okuyucuda, Amerikan etkisine ilişkin eleştirel bir yaklaşımın ortaya konulmasından imtina edildiği izlenimini doğuruyor. Ayrıca, kitabın Türkçe literatürle daha yoğun bir diyalog kurması, çalışmanın Türkiye'deki okuyucu kitlesi için daha anlamlı olmasını sağlayabilirdi. Eser 2020 yılında yayımlanmasına rağmen 1970'lerden beri Türkiye-ABD ilişkilerinde ve Türkiye'nin iç politikasında yaşanan önemli gelişmelerin eserdeki analizleri nasıl etkileyebileceğine dair herhangi bir değerlendirmenin yapılmamış olması da bir eksiklik olarak görülebilir. Bu durum, özellikle 1980 sonrası neo-liberal politikaların, küreselleşmenin ve yeni Amerikan dış politikasının Türk-Amerikan ilişkilerine etkilerinin göz ardı edilmesine neden oluyor. Öte yandan, Amerikan vakıflarının Türkiye'deki faaliyetleri anlatılırken, bu faaliyetlere karşı gelişen toplumsal, siyasal ya da akademik muhalefet daha çok 1960'lar ve 70'lerle sınırlı biçimde ele alınıyor. Erken dönemden itibaren bu tür dış etkilere karşı oluşan eleştiriler, alternatif modernleşme tahayyülleri veya milliyetçi/İslamcı tepkilerin kurumsal bağlamda yeterince analiz edilmemesi, incelemenin bütüncül bir çerçeveye ulaşmasını engelliyor. Ayrıca eserde Türkiye'nin bütününe yayılan Amerikan

etkisinden söz edilse de örnek olaylar çoğunlukla İstanbul, Ankara ve birkaç büyük kurumla sınırlı kalıyor. Taşra bölgelerinde Amerikan vakıflarının etkisi, yerel aktörlerle ilişkisi ya da bu faaliyetlerin toplumun farklı kesimlerindeki karşılığı derinlemesine tartışılmıyor. Dolayısıyla eser, tarihsel süreklilikten ziyade belirli bir dönemin fotoğrafını sunmakla sınırlı kalıyor. Bu hususlar, çalışmanın genel olarak olumlu değerlendirmesini gölgelememekle birlikte, gelecekte yapılacak araştırmalar için önemli bir zemin oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Ayata, A., & Ercan, M. (2007). Soğuk savaş sonrası ortaya çıkan bölgesel sorunlar bağlamında Türkiye-ABD ilişkilerinin kazandığı yeni boyutlar. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 18-32.
- Doğan, Z. (2019). Türkiye-ABD ilişkilerinin temel dinamikleri ve stratejik ittifak boyutu. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 133-156.
- Erken, A. (2020). *Amerika ve modern Türkiye'nin oluşumu: Bilim, kültür ve siyasal ittifaklar*, E. Kılıç (Çev.), Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Orçan, M. (2007). Modern Türk gündelik hayatında alamerikanlaşma eğilimleri. *Tezkire*, (46-47), 178-202.